

### Kirjandus

1. Ivanov, I. O jazõke odnogo iz •anrov mariiskogo folklora. In: Voprosõ mariiskogo jazõka. Joõskar-Ola, 1975, s 65-75.
2. Krõlova, G. Naretõije i jego funktsionalnõje ekvivalentõ v raznosistemnõh jazõkah. Na materiale frantsuzskogo, russkogo i mariiskogo jazõkov. Avtoreferat. Moskva, 1988.
3. Ladissova, N. O nektorõh mehanizmah sozdaniya lingvistitõeskoj ekspressivnosti. In: Funktsionalnaja realizatsija sistemõ jazõka. Minsk, 1983, s 149-156.
4. õramm, A. Otõerki po semantike katõestvennõh prilagatelõnõh. Leningrad, 1979.
5. Enkvist, N.E. Connexity, interpretability, universe of discourse and text worlds. In: Possible worlds in humanities, arts and sciences. Berlin-New-York, 1989, p 162-168.
6. Fromm, E. Psychoanalysis and Religion. New-York, Toronto, 1967, p 115.
7. Jung, K. G. Psychology and Religion. New Haven, London, 1967.
8. Sebeok, Th. A., Ingermann, Fr. Publications in Antropology. Studies in Cheremis. The Supernatural. New-York, 1956, nr 22.

## **EHITUSLIKUD JAPAIGUTUSLIKUD ASPEKTID MANSI JA UDMURDI KULTUSEKOMPLEKSIDE KUJUNEMISEL**

Oleg Gratõov. Udmurtia, Iõevsk

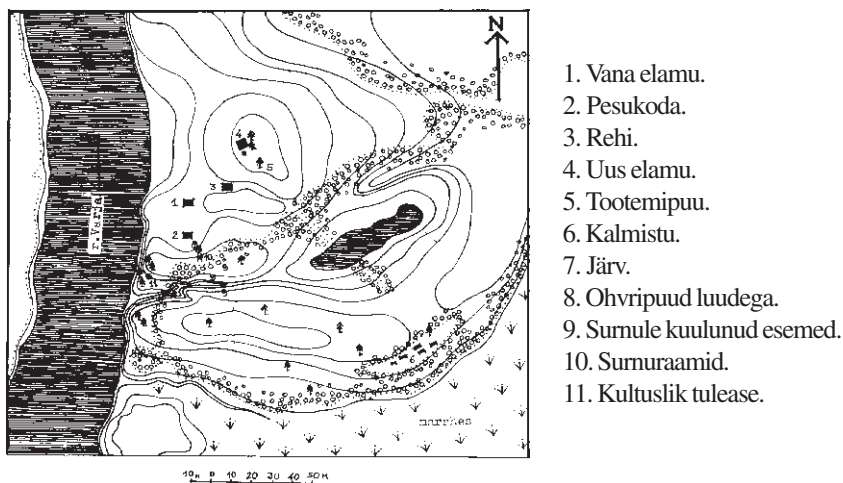
Traditsioonilisel arhitektuuril on soome-ugri rahvaste ainelises kultuuris eriline koht. Sellesse on kätetud kaks lahutamatu ja võrdselt olulist külge: ehituste väliskuju, mis on traditsioonilise arhitektuuri aine-line osa, ja nende paiknevus üksteise suhtes, milles väljendub vaimne otstarve. Sõltuvalt sellest, mille tarvis ehitus on püstitatud, kas majandushoone-na, elamuna või kul-tusepaigana, on utilitaarse ja vaimse osatõhtsus erinev, nii et emb-kumb võib koguni üldse puududa. Selle teemaga seotud uurimustest on eriti huvitavad S. Bahruõini, I. Gemujevi, A. Sagalaje-vi, Z. Sokolova, V. Kule-mzini, V. Tõernetsovi jt kõsitlused.

Püüame alljõrgnevalt peatuda just kultusekomplekside ja -paikade vaimsetel ja neile ligilõhedastel ainelistel elementidel. Enam tõehelepanu on osutatud kultusetõimingute ja -ehituste paigutusele looduskeskkonnas. Lõhte-positõiooniks on valitud oletus, et algugri kultuur oli homogeenne mõlemal pool Uurali magesid ja arenes ebõhtlaselt.

Tuleb rõhutada, et ainult kultusekomplekse uurides saame neist võõra ette-

kujutuse, sest majandushooned ja elamud ning nende kompleksid kannavad samuti vaimset laengut. Pealegi on võimatu uurida kultusekomplekse, jättes kõrvale nende paiknemise asulate ja laiemalt kogu ümbruskonna struktuuris. Väga huvitav on ses suhtes jälgida paralleele vaimses pärimuses - rahvameditsiinis, rahvamuusikas ja rahvaluules, mis samaaegselt on ka ainelise kultuuri elemendid. Puhtalt ainelist või ainult vaimset saame muidugi vaid tinglikult eristada. Arvukad kordumised muutuvad klišeedeks ega võimalda meil tihti elamutes ja majandushoonetes vaimset alget märgata, mis ei tähenda, et see sealt puudub.

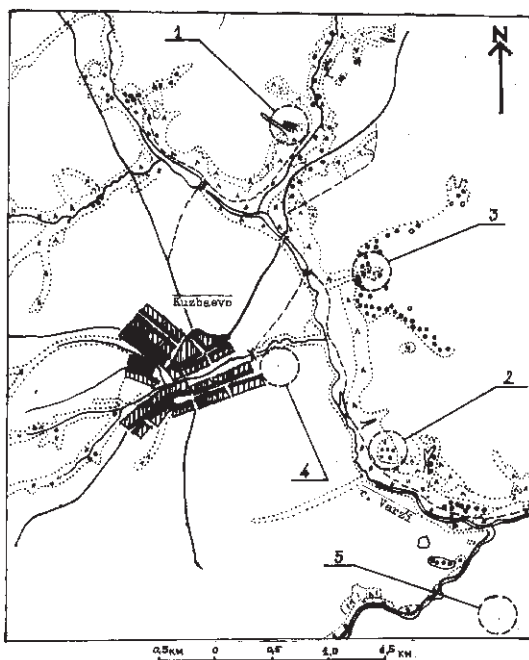
Mansi kultusekomplekside seas on eriti huvitavad Varja jõel ning selle läheduses järvel asuvad pühapaigad. Mõlemad kompleksid asuvad teineteise lähiraadiuses: nad on ühe ja sama jõe ääres, ühesuguse tähendusega.



*Mansi kultusekompleks Varja jõel.*

Esimene, praegu kasutatav kompleks asub saarena soode keskel, teist ei kasutata enam ja see on rajatud järveks ülemineva soo keskele. Esimene kompleks on rajatud avamaale metsaserva lähedale, teine asub metsas, pühas hiies. Esimesel oli märgata hiljuti surnud preestri (kompleksi peremehe) matuseriituse tunnuseid. Kalmistule viiva tee ääres puude otsas on surnud mehe riided, puude all aga jahi- ja kalastusriistad, suusad jm hauapanused. Surnuraami ase on hästi nähtav ning sellega seoses võime olla kindlad, et kompleksi põhiline otstarve on ennekõike kultuslik. Mõnede puude otsas on ohvriloomade pealuud,

ohvripuudele on seotud linnid. Neile puudele ja igale ehitusele on asetatud või külge naelutatud lamedad kaldus servadega lauad - iidolid. Eriti huvitav on kalmistu, mille juurde viib tee läbi madala järve, milles mustendab seisev vesi. Järve keskel on puu otsa riputatud suur punutud kott kadunu talveriietega. Kolmel edelasse orienteeritud haual on kultuslikud hauapanused: kruusid, lusikad, kausid, taldrikud (põhjad ülespidi) - üks komplekt igal haul. Järve ületanud, haarab sind hirmutunne, mida võib võrrelda tundeaga, mis tekib külastades udmurtide püha hiit kogukondliku *kualaga*.

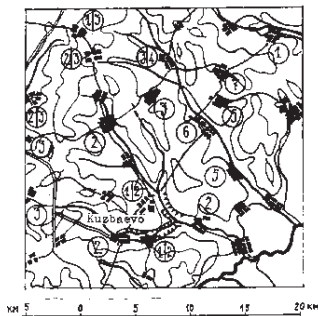


*Udmurdi kultusekompleks Kuzjebajevo küla lähedal.*

1. Sugukonna kultusekoht *badd'•'õm kuala*.
2. Sugukonna kultusekoht *ludi* palvusel.
3. Sugukonna kultusekoht *bulda*.
4. Vana kalmistu.
5. Uus kalmistu.

Teine mansi kompleks kujutab endast kultusaita, mis asetseb kahel kolme meetri kõrgusel sambal. Kultusait on orienteeritud uksega lõunasse. Sissekäigust vasakul seisab kahe meetri kõrgune post. See võib olla iidol või alus iidoli

kinnitamiseks.



1. *Bodja*
2. *Omga*
3. *Tšudja*
4. *Bigra*
5. *Zumja*
6. *Zatiša*
7. *Kibja*

*Skeem voršudidest Kuzjebajev asula lähedal.*

Märkus: Bodja, Omga ja Kibja sugukonnad asuvad ainult Udmurtia lõuna- ja keskregioonis. Ülejäänud asuvad hajusalt. Külade elanikud kogunevad kord kolme aasta jooksul kokku sugukonna kultusepaika *bulda*.

Võib arvata, et mansi kultusepaigad on omamoodi võtmeks udmurdi Kuzjebajev asula lähedal asuvate kahe sugukonna-kultusepaiga ja ühe sugukondadevahelise, hõimu-kultusepaiga tõlgendamiseks. Kaks voršudi-sugukonda *bodja* ja *omga* elavad Kuzjebajevos, nad on ilmselt sama hõimupäritoluga ja suguluses. Varklet-Bodja külas, mis asub läheduses, on samuti säilinud kultusekompleks sugukondliku *kualaga*, mis kuulub *bodja* voršudile.

Koht on võõraste eest kaitstud ja tal on omad iseärasused: ennekõike segametsale iseloomulik akustika, mis loob vaikuse ja sisendab hirmu. Hiide sisenemisel on üleminek loodushäälte mitmekesisusest akustilisse vaakumisse selgesti tajutav. Tihe taimkate, sammal, langenud lehed ja sambataolised puutüved loovad hea kontserdisaaliga võrreldava akustika. Huvitaval kombel on sugukonna *kualas* taas igale ehitusele tüüpilised akustilised tingimused. Seletaksin seda fenomeni kultusliku ehitise kaitsekihi - aura moodustumisega. Äkilise vaikuse kõrval toimivad lisafaktorid (näiteks loomaluustikud), mis suurendavad enesesse süvenemise võimet ja hirmutunnet.

Avamaal paiknev ilma esiküljeta udmurdi kultusekompleks loob tingimused haruldaseks täiskuu tajumiseks, mille mõtted nagu suureneksid, mis täiendab omakorda riituse õhkkonda. See suurendab ühispalvusel iseenda ja ka ümbritseva maailmaruumi, kosmose tunnetamist.

Mansi kultusekomplekse analüüsid jõeame järeldusele, et ülistuskohaks on tavaline ilma ehitusteta kultusepaik selgelt väljendatud loodusliku maastikumudeliga, looduse looming. Mõlematel, nii udmurtidel kui mansidel, viis loodusmaastiku mudeli evolutsioon edasi kultuslike ehitusteni pühapaikades.

Mansi kultusehoone on püstitatud kõrgetele sammastele (neid on kaks või neli), udmurdi oma kividele või väikestele sammastele ehituse nurkades. Kompleksi edasine areng keskendub just neile ehitustele, osaliselt ka interjööri ja ehituse mõõtudele. Hoolimata asjaolust, et mansi kultusekompleksi areng toimus lausmaal, iseloomustab elamute, majandushoonete ja kultusekomplekside paigutust arvestamine pinnavormiga - mistahes künka või kõrgendikuga. See on määranud ka manside elukohtade paiknemist maastikul.

Metsamaastiku tingimustes, kus on raske eraldada ruumistruktuuri, järgiti mõnel määral põhimõtet, mis tuleb ilmsiks suurte positiivset energiat koondavate kaljukoobaste kasutamisel. Kaljus asuvat ruumi asendab peaaegu tasandikulise maastiku tingimustes välu pühas hiies, olles omakorda tähelepanuväärseks paigaks ümbritsevas metsas. Arvestades, et kultusepaiga või elukoha valikul oli kõigepealt vajalik soodsalt kasutada neid omadusi, võime jälgida paralleeli Vana-Hiina Fin-šuni õpetusega, mis räägib mäe soodsast mõjust inimeste elule. Selles võrdluses peame silmas seda, et kõigil aegadel on olnud spetsialiste, kes määratlesid elamu, majandushoone ja kultusehitise paigutuse jaoks soodsaid tingimusi, ja kõigil aegadel oli ka inimesi, kes neid usaldasid. Mõlemad asjaolud soodustasid ehitiste paigutuse traditsioonilist kujundamist. Selles peegeldub mõnel määral manside üldine maailmapilt. Kultusekohtade struktuur sõltub omakorda asulate paigutusest. Teadaolevalt asusid sugulased tavaliselt elama piki ühte lisajõge, harilikult samale kaldale üksteisest 1,5-2,5 km kaugusele ja nende alale jäi viis kuni kaheksa jõkke suunduvat oja. Sellepärast rajati sugukondade ühised kultusekohad tavaliselt lisajõe suudmealale, mis võimaldas sinna hõlpsasti saabuda suurel hulgal sugulastel. Sugukondadevaheline kultusepaik on loomulikult asulate lähedal, mitte kaugemal kui üks kilomeeter ülesvoolu. Oletatavasti polnud mansidel kultusega seotud ainult kultusekompleks, vaid kogu nende asuala elamud ning aktiivseks majandamiseks sobilikud kohad. Traditsiooniline tätoveering manside peopesas võis olla omalaadne isikutunnistus, kahe sümboli kombinatsioon, mis sisaldas kogu territooriumi või elupaiga ning austatava looma sümbolit. Enamik territooriaalseid sümboleid osutab lõigule jõest, mille ääres tätoveeringu omanik elab. See näitab ojade hulka jõe selles lõigus, järve olemasolu jm. Looma sümboliks on harilikult põhjapõdra, saarma jt kujutis.

Kokkuvõtteks võib nentida, et manside elamute, majandushoonete ja kultushoonete range asukohavalik on tingitud planeerimistraditsiooni elujõust ja säilimisest, mis omakorda viitab alg-ugri ainelise kultuuri suurele vaimsele potentsiaalile.

Tõlkis Kadi Sarv